

Життя і діяльність Олександра Шумського в 1890–1924 роках – до його призначення народним комісаром освіти УСРР

УДК 94(477.41/42)''18/19''

У статті досліджується життя і діяльність О. Я. Шумського до його призначення на посаду народного комісара освіти УСРР. Розкривається процес становлення його політичних поглядів і їх еволюція в бік націонал-комунізму, партійна та громадська діяльність у роки Української національної революції, робота в державних і дипломатичних органах у період утвердження радянської влади в Україні.

Період 1920-х років у історії України пов'язаний з упровадженням Непу в економіці та українізації – в культурно-освітньому житті республіки. Розгляд цих процесів через призму соціальної історії зумовлює акцентування уваги на особистостях партійних і радянських керівників, які їх упроваджували. Діячем першого ешелону радянської України 1920-х років серед інших був і Олександр Якович Шумський, який з вересня 1924 по лютий 1927 року очолював народний комісаріат освіти. Дослідженню даного періоду його життя присвячена значна кількість наукових праць. Попередній же етап життя О. Шумського розглядається у них, як правило, побіжно. Тому наша стаття по можливості сприятиме заповненню вказаної прогалини в українській історіографії. У ній розкривається його життя і діяльності від народження і до призначення на посаду народного комісара освіти УСРР. Основним завданням даної розвідки є відстеження процесу формування політичного світогляду О. Шумського, його діяльності в складі УПСР, УКП(б) і умов, що спричинили входження до КП(б)У.

Олександр Якович Шумський, за найновішими даними, народився 2 грудня (за ст. стилем) 1890 р. в селі Стара Борова Фасовської волості

Житомирського повіту Волинської губернії (нині смт. Нова Борова Володарськ-Волинського району Житомирської області) в сім'ї бідного селянина Якова Шумського, де було дев'ятеро дітей: п'ять хлопців – Олесь (Олександр), Володимир, Базиль (Василь), Яків та Михайло і четверо дівчат – Людмила, Ганна, Ніла і Надія. Яків Шумський працював обхідником лісу (сторожем) у місцевого пана Миколи Муравйова. Його дружина Єва – мати Олександра Шумського – була домогосподаркою і займалася вихованням дітей. Відомості про його дитячі роки, проведені в с. Стара Борова, через тривале пізніше кон'юнктурне забуття, є вкрай обмеженими. Практично єдиним джерелом з того періоду життя виступають спогади односельчан родини Шумських, зокрема, Болеслава Йосиповича Мазяра, який особисто знав Олександра і товаришував з його братом Михайлом. Ці спогади зібрав і задокументував завідуючий Новоборовським музеєм вчитель А.В. Юхименко [1].

О. Шумський розпочав своє нелегке навчання у церковно-парафіяльній двокласній сільській школі. Після її закінчення у 1906 р. він через матеріальні нестатки не продовжив навчання, а пішов працювати на лісопильні заводи промисловців Готесмана і Брахмана. „У цей час на заводі в нас був гурток робітників, який мав зв'язок з українськими есдепами (Спілкою), до якого й ми належали, – згадував згодом О. Шумський. Таким чином, з 1908 року я примкнув до робітничого руху” [2: 319]. Саме 1908 роком дослідники біографії О. Шумського датують його вступ до Української соціал-демократичної спілки [3: 639].

У 1911 році О. Шумський виїхав до Москви, де влаштуватися на роботу та розпочав навчання на вечірньому відділенні Московського народного університету ім. Шанявського. Проте навчання його тут тривало недовго, оскільки давалася визнаки відсутність ґрунтовної загальноосвітньої підготовки, тому доводилося докладати значних зусиль для поповнення знань шляхом самоосвіти. У 1915 році він екстерном складає іспит на атестат зрілості та вступає до ветеринарного інституту [4: 903].

Під час свого перебування в Москві О. Шумський бере участь у роботі українського соціалістичного гуртка, де на провідних позиціях перебували переважно студенти соціалісти-революціонери та соціал-демократи. Спочатку він дотримувався поглядів останніх, але з 1915 р. втратив з ними зв'язок і почав співпрацювати з групою соціалістів-революціонерів. Наприкінці 1916 р. О. Шумського по дорозі з Петрограда до Києва на станції в Молодечо було затримано царською поліцією. Під час обшуку його особистих речей була виявлена нелегальна політична література. Царська влада вважала найефективнішим методом боротьби з революційно налаштованою молоддю відправку її в діючу армію. Тому й О. Шумського, за рішенням суду, було покарано відправленням на Південно-Західний фронт, безпосередньо в район бойових дій [5: 271]. Проте і в армії він залишатиметься під впливом українських соціалістів-революціонерів, провадитиме антиурядову пропаганду серед солдатів, вихідців з селянських родин, обиратиметься делегатом корпусного, армійського і фронтового з'їздів солдатських комітетів [4: 903]. У такому статусі й світоглядно-ідейній орієнтації О. Шумський зустрів звістку про Лютневу революцію та повалення монархії у Російській імперії. Згодом розпочнеться якісно новий період його життя, який і зробить О. Шумського відомим для нащадків.

Війни та революції, окрім кровопролиття, голоду та епідемій, також завжди супроводжуються зламом свідомості та світоглядних орієнтирів тих людей, що стають учасниками та свідками трагічних подій. Не став винятком О. Шумський. Тому саме 1917-1920 роки є ключовими у його політичній біографії.

Після Лютневої революції у квітні 1917 р. О. Шумський як делегат фронтового з'їзду солдатських комітетів прибув до Києва, де спочатку працював у Київській губернській земельній комісії інструктором, а потім – на виборній посаді – членом земельного комітету. Від Української партії соціалістів-революціонерів (далі – УПСР) О. Шумського було обрано до складу Української Центральної Ради (далі – УЦР). Під час роботи в

земельних органах Тимчасового уряду та Центральної Ради він виявив ґрунтовні знання аграрних відносин, ясно усвідомлюючи всю гостроту земельної проблеми та невідкладність її розв'язання. Варто відзначити, що від партійної фракції УПСР О. Шумський увійшов до складу комісії для розробки земельного закону та став одним із його авторів. Розроблений цією комісією земельний закон УЦР ухвалить вже 18 січня 1918 р. [5: 271]. Важливим для повноцінного розуміння політичної та ідеологічної орієнтації О. Шумського в цей час є розкриття внутрішньої ситуації у середовищі УПСР. Після жовтневого більшовицького перевороту у Петрограді в цій партії виникла жвава дискусія щодо можливої співпраці з більшовиками та підтримки встановлення радянської влади в Україні, що в свою чергу означало підрив легітимності та саботаж діяльності УЦР та її уряду – Генерального Секретаріату. О. Шумський тоді приєднується до „лівого” крила УПСР, з якого згодом утвориться нова партія – боротьбистів. Питання про те, що ж спричинило таку різку зміну його політичних позицій, мабуть, залишиться вже нез'ясованим. Нам видається правдоподібною думка ряду дослідників, що це було зумовлено чітким усвідомленням неспроможності соціально-економічного курсу власної партії зокрема та УЦР загалом. Можливо саме з цих причин, О. Шумський під час роботи VII і VIII сесій УЦР піддався критиці „40-десятинний” аграрний законопроект Б. Мартоса [6: 107]. На основі спільності поглядів щодо вирішення земельного питання він у грудні 1917 р. зближується з деякими вождями „лівих” з УПСР – О. Сіверовим-Одоєвським (Харківський губкомісар УЦР), В. Зарудним (з грудня 1917 р. – міністр земельних справ в уряді В. Винниченка) та ін. На III з'їзді УПСР О. Шумського обирають до складу ЦК цієї партії, де він разом ще з 12 його членами вже становить певне ядро „лівої” опозиції в УЦР [4: 903]. „Ліві” в цей час закликають не вдаватися до конфронтації з радянським урядом України, що в цей час був створений в Харкові. За посередництва „лівих” російських есерів „ліва” група УПСР розпочне переговори з РНК революційної Росії про припинення війни та за умови

насильницького повалення УЦР, встановлення радянської влади в Україні. Проте через вагання учасників переговорів і брак конспірації справу не було доведено до практичної реалізації. Довідавшись про такі переговори, в Генеральному Секретаріаті вирішили негайно в превентивних цілях заарештувати всіх потенційних учасників змови: М. Полоза, Г. Михайличенка, О. Сіверова-Одоєвського та О. Шумського. Це було зроблено 16 січня 1918 року [7: 183]. Але, скориставшись відступом урядових частин під тиском повсталих київських робітників, у січні 1918 р. їм вдалося втекти з-під арешту.

Уряд Центральної Ради, як відомо, опинившись у безвихідній політичній ситуації, змушений був розпочати переговори з країнами Троїстого союзу. І в ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. (за новим стилем – Авт.) уклав власний Брестський мирний договір де серед іншого, передбачалася також військова присутність німецько-австрійських військ (450-500 тис. чол.) на території України. Вже 2 березня 1918 р. ці війська, здійснивши досить швидкий „військовий променад по Україні” (В. Винниченко), вступили до Києва, куди за декілька днів переїде і УЦР.

О. Шумський ще на початку лютого 1918 р. виїхав до Житомира, де залишився і після повернення УЦР до Києва. У Житомирі 16 березня 1918 р. він був обраний головою Волинського земельного комітету, а 14 квітня увійшов до складу Волинського губкому УПСР. Окрім цього, він, перебуваючи в Житомирі, стає одним з ініціаторів виданням щоденної газети „Молот” – друкованого органу Волинського губкому УПСР. Згодом на загальних зборах Житомирської групи УПСР 14 квітня 1918 р. О. Шумський висловить свою думку про важливе значення цієї газети. У восьмому номері газети „Молот” за 17 квітня 1918 р. опубліковано обговорення всіх проблемних аспектів прийнятого УЦР ще 18 січня 1918 р. тимчасового закону про „соціалізацію” землі. О. Шумський, разом з іншими українськими есерами, чітко висловився на підтримку революційних перетворень в системі земельної власності, що їх проводила УЦР, засуджуючи в резолюції політику

втручання окупаційної влади в соціально-політичне і економічне життя українського народу [8]. Номери 11 та 14 газети „Молот” повідомляють нам, що О. Шумський брав безпосередню участь у засіданні ЦК УПСР, яке проходило 15 квітня 1918 р., і під №7 увійшов до списку вибраних Волинським окружним комітетом цієї партії делегатів до Установчих Зборів УНР [9; 10]. 27-28 квітня 1918 р. О. Шумський від імені УПСР брав участь у роботі IV сесії Волинської ради селянських депутатів під головуванням Мазуркевича. На даній сесії його обирають співголовою земельного комітету Волинської ради селянських депутатів [11].

27 квітня 1918 р. на нараді всіх соціалістичних партій та професійних спілок м. Житомира, присвяченій майбутньому святкуванню 1-го травня, О. Шумського разом з Вучетічем та Айзманом введено до святкової президії, яка мала б очолити масштабний мітинг по центральних вулицях міста [12]. Наступні номери „Молота” інформують нас про те, що незважаючи на повалення 29 квітня 1918 р. у Києві УЦР, Першотравневий мітинг у Житомирі пройшов відповідно до затвердженого плану [13].

Державний переворот, здійснений за так би мовити „мовчазної згоди” окупаційних військ гетьманом П. Скоропадським, викликав у середовищі українських соціалістів різну оцінку. Так, вже 3 травня ЦК УПСР прийняв спеціальну постанову, в якій засудив „тактику повстання” проти Гетьманату. Ця постанова призвела до фактичного розколу партії тому, що зовсім по-іншому артикулювали свою позицію щодо перевороту лідери „лівих” есерів, зокрема, О. Шумський. Було обрано окремий ЦК „лівих”, який засудив праву частину партії есерів за співрацю з німецько-австрійськими окупаційними силами і перейшов у підпілля [14: 337]. Номер газети „Молот” за 3 травня опублікував відозву О. Шумського до робітників і селян Волині з повідомленням про „захоплення влади поміщиками, заводчиками й генералами”. Він закликав „готуватися до рішучої відсічі хижакам-капіталістам і генералам” [6: 108]. Такий тон висловлювань окружний суд розцінив як „явно ворожий режиму”. Тому редактор „Молота” Павло

Абрамович був заарештований, а організація УПСР на Волині протягом літа 1918 р. зазнала нищівного удару. Сам О. Шумський змушений був перейти на нелегальне становище й виїхати з Житомира. Це був ще один наочний політичний урок для нього.

Період перебування у підпіллі, окрім фізичного виживання, став для О. Шумського ще й часом переоцінки попередньої політичної платформи. Важливим каталізатором для цього була зміна політичних симпатій у середовищі українського селянства, яке через надмірні реквізиції продовольства окупаційними військами з літа 1918 р. все відкритіше симпатизує радикально „лівим” силам. Тим паче, що ще в травні 1918 р. на IV з’їзді УПСР тактичні суперечки фактично призвели до розколу партії. На цьому ж з’їзді „лівими” було обрано окремий склад ЦК [4: 903]. Ця партійна група перебере на себе видання щоденної газети „Боротьба”, яку редагуватиме В. Блакитний [15: 353].

4 листопада 1918 р. ЦК новоствореної партії видав резолюцію, одним з авторів якої був О. Шумський. У цій резолюції визнавалася наявність об’єктивних умов для перемоги революції, необхідність організації „класового збройного повстання” та переходу влади до рук робітників і найбідніших селян. Також уперше висувалися лозунги „всесвітньої революції, Червоного Інтернаціоналу і диктатури пролетаріату”.

Після повалення Гетьманату Директорією О. Шумський, як і решта боротьбистів, перейшов у жорстку опозицію до нової української владної інституції. Боротьбисти створили свій Центральний революційний комітет (Центрревком), до якого входив і О. Шумський. Центрревком закликав робітників, селян і солдатів змести з лиця землі Директорію і відновити радянську владу [16: 68]. На Київському Губернському селянському з’їзді він, за свідченням газети „Трибуна” від 22 грудня 1918 р., викривав „пройдисвітів” з Директорії і закликав до встановлення влади рад. За такі заклики прямо з трибуни з’їзду оратор був заарештований [6: 109-110]. Але через короткий проміжок часу його відпустили тому, що в кінці грудня

1918 р. він виїхав до Житомира. Перебуваючи в Житомирі, О. Шумський разом з своїми однопартійцями та членами Житомирської організації КП(б)У займався агітацією серед робітників міста та солдатів Черняхівського, Волинського й Лемківського полків армії Директорії, розквартированих у Житомирі. Результатом цієї агітації стало Житомирське січневе повстання, яке розпочалося 4 січня і тривало впродовж трьох днів – до 7 січня, коли було остаточно придушене військами Директорії [17: 40]. У ході повстання 4 січня у Житомирі був створений підпільний революційний комітет, до якого разом з більшовиками, лівими есерами (борьбистами), входив і О. Шумський. [18].

Після придушення Житомирського повстання О. Шумський повертається до Києва. Тут він разом з більшовиками М. Майоровим, В. Христичем та іншими створює Київський губернський революційний комітет і стає його членом. Після чергового захоплення Києва радянськими військами О. Шумський займається організацією партійного життя. Так, 13 лютого 1919 р. він виступав на зборах Київської ради робітничих депутатів, а 15 – на зборах Київської партійної організації боротьбистів. У першій половині 1919 р. О. Шумський займав різні державні посади: член ВЦВК, член колегії Народного комісаріату освіти УСРР, брав активну участь у радянському будівництві республіки. Особливо помітний його вклад у земельну політику радянської влади. Він був автором і основним доповідачем по резолюції із земельного питання під час роботи Київського губернського з'їзду рад від 27 лютого. З цього ж питання О. Шумський виступив з промовою 9 березня на III Всеукраїнському з'їзді рад. Окрім вказаної промови на з'їзді, він також заявив про солідарність боротьбистів з КП(б)У [6: 110-111]. Взагалі, питання еволюції О. Шумського в бік більшовизму є надзвичайно складним та вимагає аналізу спеціального корпусу джерел і по праву може стати темою окремої розвідки. Ми не будемо детально зупинятися на ньому, лише зазначимо, що тут виявляється не все так однозначно, як це показано з ідеологічних причин в деяких

роботах ще радянського часу. Спільною для О. Шумського і більшовиків була лише форма державності – радянська, а вже спосіб її встановлення, методи організації державного життя і окремі ідеологічні питання значно відрізнялися. Для підтвердження наших міркувань наведемо уривок з його виступу на Волинському селянському з'їзді, який проходив уже в листопаді 1919 р.: „Наше завдання – боротьба з Денікіним і Петлюрою, а також – організація радянської влади. Щоб не повторювати помилок, які робили товариші більшовики, нова радянська влада повинна бути збудована з місцевих селян і робітників, організованих у свою українську комуністичну партію.” [19].

У березні 1919 р. О. Шумський разом з представниками КП(б)У – В. Мещеряковим, Е. Квірінгом, А. Бубновим увійшов до складу спеціальної комісії, створеної ВУЦВК для доопрацювання „Положення про землеустрій”, яке розглядав III Всеукраїнський з'їзд рад. 9 травня 1919 р. О. Шумський з Л. Ковальовим і М. Полозом підготував відозву ЦК УПСР(к), яка різко негативно засуджувала повстання отамана М. Григор'єва проти радянського уряду [6: 110]. Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 12 червня 1919 р. О. Шумського, В. Затонського, М. Левицького, В. Порайка та інших було введено до складу Галицького бюро при ЦК КП(б)У [2: 321].

Влітку 1919 р. за безпосередньої участі О. Шумського відбувається зміна назви його партії. 6 липня постанова ЦК УПСР(к) і УСДРП (незалежних лівих) засвідчила їх об'єднання в одну партію під новою назвою – УКП(б) (Українська комуністична партія (боротьбистів)) [20]. Лідерами цієї новоствореної партії, окрім О. Шумського, стали Г. Гринько, В. Блакитний, П. Любченко та Г. Михайличенко [21: 89]. 3 липня 1919 р. О. Шумський стає завідувачим бойовим відділом ЦК боротьбистів. До успіхів цього відділу можна зарахувати перетягнений на свій бік з армії Директорії 3-тисячний загін отамана О. Волоха, який згодом стане комуністом [6: 113].

Восени 1919 року О. Шумський в черговий раз переїздить до Житомира. З 30 жовтня по 1 листопада в місті, за участю ЦК партії боротьбистів і її

закордонного бюро, проходила Поліська конференція УКП(б), делегатами якої були 30 чоловік з повітів Волині, Київщини та Чернігівщини. О. Шумський брав активну участь в роботі даної конференції [22]. 5 листопада він як представник ЦК УКП(б) і член міського комітету боротьбистів Житомира виступає з промовою перед делегатами Волинського селянського з'їзду. У своїй промові О. Шумський ще раз наголосив на необхідності боротьби з Денікіним і Петлюрою за встановлення в Україні радянської влади. Також О. Шумський разом з Л. Ковалевим і І. Косачам входить до редакційної колегії газети „Пролетарська боротьба”, яку з 6 листопада розпочала видавати Житомирська міська організація УКП(б) [23]. 7 листопада у міському театрі Житомира відбувся урочистий мітинг з нагоди другої річниці Жовтневої революції. На йому був присутній Д. Мануїльський, який розповідав про події жовтня 1917 р. у Петрограді. Від УКП(б) виступили Л. Ковалів і О. Шумський [19]. Будучи в Житомирі, О. Шумський розгорнув активну агітаційну і пропагандистську роботу, яка включала виступи з лекціями на суспільно-актуальні теми перед громадськістю та гостями міста. Наймасовішою за кількістю відвідувачів стала лекція на тему „Федерація Соціалістичних Республік і місце в ній Радянської України”, яка була прочитана ним в Будинку Освіти (тодішня назва – „Агіт-просвіт Губвоєнкома”) в неділю 16 листопада. Лектор висловив головну думку „про необхідність сполучення Радянських республік у Федерацію, до якої прилучатимуться в процесі Революції все нові окремі Соціалістичні Республіки аж до перетворення її у Всесвітню Федерацію” [24].

25 листопада Л. Ковалів, М. Полоз і О. Шумський надіслали від імені Житомирської міської організації УКП(б) телеграму Гомельській конференції КП(б)У [2]. Ця конференція була свого роду таємною нарадою провідних членів КП(б) тому, що її зібрання через „фракційні прагнення” – вимогу створення відокремленої Української комуністичної партії – заборонив ЦК РКП(б) [25: 292]. Також 25 листопада вийшов 13 номер газети

„Пролетарська боротьба”, де було зазначено, що її редагує вже Іван Костиш [26]. Отже, можна зробити висновок, що О. Шумський на цей час уже залишив редакційну колегію вказаної газети і зосередився на роботі в ЦК У КП(б).

В четвер, 4 грудня, члени ЦК У КП(б) М. Полоз і О. Шумський виступали на мітингу-концерті, який проходив у приміщенні колишнього залу II класу міського залізничного вокзалу. Промова їх була присвячена темі „Третя хвиля Української революції” [27]. В пам’ять про ті події 1996 р. тут було встановлено меморіальну дошку [28: 270].

У середині грудня 1919р. О. Шумський переїздить з Житомира до Києва, де продовжив роботу з керівництва партією боротьбистів і налагодження співпраці з більшовиками. В січні 1920 р. О. Шумський віддав наказ, пізніше затверджений ЦК У КП(б), за яким усі партійні збройні формування були переведенні в підпорядкування командування Червоної армії. У лютому 1920 р. ЦК У КП(б) звернувся до Виконкому Комінтерну з проханням прийняти їхню партію до Комінтерну, на що отримав відмову. Лідер РКП(б) В. Ленін спеціально написав зауваження на проект постанови Виконкому Комінтерну про відмову боротьбистам, де він наголошував на необхідності пояснити відмову звинуваченням боротьбистів „не у націоналізмі, а у контрреволюційності та дрібнобуржуазності”. 26 лютого 1920 р. Виконком Комінтерну у своїй постанові зазначив, що партія боротьбистів „відступає від принципів комунізму в ряді найважливіших питань, що такі дії розглядаються не інакше, як спроба розколоти ряди трудящих”. Водночас у постанові підкреслювалося, що „справжнім комуністичним елементам боротьбистів ніхто не перешкоджає вступити в ряди КП(б)У” [21: 90].

І такий „вступ” справді відбувся. На початку березня 1920 р. ЦК КП(б)У і ЦК У КП(б) дійшли згоди про самоліквідацію останньої. 14 березня конференція У КП(б) прийняла офіційну резолюцію про об’єднання з КП(б)У [7: 420]. Раніше це було неможливим через впливовість в Україні У КП(б), яка власними силами звільняла від денікінської окупації цілі повіти, та

слабкість позицій КП(б)У. Але на початок 1920 р. ситуація кардинально змінилася. Також щоб ще краще закріпити позиції більшовиків у республіці, В. Ленін вирішив запропонувати Г. Гриньку, П. Любченку та О. Шумському та ін. високі посади в партійно-державному апараті УСРР у випадку злиття двох комуністичних партій на запропонованих більшовиками умовах [29: 82]. О. Шумський був назначений завідуючим організаційно-інструкторським відділом ЦК УКП(б). 17 березня він і В. Блакитний та представники ЦК КП(б)У – Г. Петровський і Д. Мануїльський надіслали спільну телеграму губкомам обох партій, у якій повідомлялося про угоду між двома партіями і пропонувалося провести спільно наступні вибори до рад – „як перший крок до об'єднання” [6: 115].

IV конференція КП(б)У (мала статус з'їзду – Авт.), яка проходила 17-23 березня 1920 р. і представляла інтереси 25 тис. комуністів, видала О. Шумському (та 18 іншим представникам УКП(б)) мандат з правом ухвального голосу. На цій конференції був обраний ЦК КП(б)У, який згодом розпускають за рішенням ЦК РКП(б) [25: 297]. За рекомендацією В. Леніна та рішенням ЦК РКП(б) О. Шумський став п'ятим членом бюро Тимчасового ЦК КП(б)У, в ході роботи якого 25 березня О. Шумський виступив з повідомленням про ліквідацію УКП(б) [2: 322].

В основному роботу по „об'єднанню” двох партій було закінчено протягом квітня 1920 р. Виходячи з подальшого контексту цих подій, Т. Гунчак відзначив одну цікаву деталь: „Дуже важливим для майбутності КП(б)У було те, що боротьбисти збільшили число членів партії, які розмовляли українською мовою. Більше того, із влиттям боротьбистів почалася українізація КП(б)У” [30: 173].

О. Шумському, як і іншим ветеранам-боротьбистам, партійний стаж зарахували з 3 червня 1918 р. Згодом він став членом ЦК КП(б)У, обирався членом Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У, очолював відділ ЦК КП(б)У по роботі на селі та залучав до активної роботи в радянських і партійних структурах своїх колишніх однопартійців.

З початком радянсько-польської війни О. Шумський за дорученням ЦК КП(б)У займався мобілізацією людських та господарських ресурсів УСРР. Зокрема 27 квітня 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У відряджає його до Полтавської губернії, а 22 червня – до Одеси. Протягом липня – серпня 1920 р. О. Шумський очолював Одеський губернський ревком. У цей час відбулося перше публічне засудження позиції О. Шумського з національного питання. Так, на V конференції КП(б)У, яка проходила в Харкові 17-22 листопада 1920 р., разом з критикою „децистів” та „робітничої опозиції” (фракційні групи в середині РКП(б) – Авт.) були засуджені націоналістичні виступи О. Шумського та В. Блакитного, які кваліфікувались як рецидиви ідеології боротьбизму [31: 258]. Під час війни в Криму Червоної Армії з бароном П. Врангелем О. Шумський був членом Реввійськради 12-ї армії, потім деякий час очолював Київський губернський військовий комітет [2: 323].

Під час радянсько-польських переговорів у Ризі, де радянську сторону представляла об'єднана з представників Росії та України делегація на чолі з А. Йоффе, О. Шумський і Е. Квірінг (від України – Авт.) входили до її складу на правах рядових членів [29: 294]. Мирний договір з Польщею було укладено 18 березня 1921 р.

Після ратифікації Ризького мирного договору радянською (ВЦВК – 14 квітня, ЦВК УСРР 17 квітня 1921 р.) та польською стороною (Сейм затвердив його 15 квітня 1921 р.) між країнами мав відбутися обмін дипломатичними посольствами. Тому на початку жовтня 1921 р. О. Шумський, як повноважний представник УСРР в Польщі, поїхав зі своєю місією до Варшави [32: 45]. На цей пост його було затверджено рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 3 квітня 1921 р. Всім, і О. Шумському в тому числі, була зрозумілою вся складність цієї дипломатичної місії. Незважаючи на всі обставини, він успішно виконував доручену справу до свого відкликання з Польщі у лютому 1923 р. через ліквідацію представництва УСРР у цій країні й призначення представництва новоутвореної держави –

СРСР [2: 323]. Повернувшись в Україну, О. Шумський до травня 1924 р. працював уповноваженим ЦК Всеробітземлісу в Україні, а протягом травня – вересня 1924 р. – завідувачим агітаційно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У. Працюючи в державно-партійних органах УСРР, О. Шумський не став безпринципним виконавцем волі партійного центру. Це яскраво засвідчує його принципова критика теорії „боротьби двох культур”, яку сформулював у березні 1923 р. II секретар ЦК КП(б)У Д. Лебідь. Ця теорія проголошувала українську культуру культурою „нижчого рівня”, порівняно з вищою пролетарською культурою російськомовного міста [15: 353]. Теорія „боротьби двох культур” ще в радянський час (але згодом – Авт.) була засуджена за „відступ від ленінського вчення з національного питання і прояв великодержавного шовінізму” [33: 251].

29 вересня 1924 р. ухвала Політбюро ЦК КП(б)У рекомендувала О. Шумського на посаду народного комісара освіти УСРР. Цю державну посаду він обійматиме до лютого 1927 р. Саме завдяки наполегливій праці О. Шумського в Україні відбудеться розвиток процесів коренізації, проте особисто для нього це буде мати трагічні наслідки: несправедливе звинувачення у націонал-ухильництві, політичні гоніння, десятирічне ув’язнення і передчасну насильницьку смерть у вересні 1946 року.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фонди Новоборівського краєзнавчого музею (опрацьовані матеріали в архіві авторів статті).
2. Про минуле заради майбутнього / Упор. Ю. І. Шаповал; Редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – 408 с.: іл.
3. Довідник з історії України в 3 т. Т. 2. / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 1995. – 440 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
5. Українська революція. Історичні портрети. Упор.: С. В. Корновенко, А. Г. Морозов, О. П. Реєнт – Вінниця: Фоліант, 2004. – 288 с.

6. Курас І. Ф., Овдієнко П. П. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 105-116.

7. Політична історія України. XX ст. у 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2002. – 488 с.

8. Молот. – 1918 р. – 17 квітня.

9. Молот. – 1918 р. – 20 квітня.

10. Молот. – 1918 р. – 24 квітня.

11. Молот. – 1918 р. – 28 квітня.

12. Молот. – 1918 р. – 30 квітня.

13. Молот. – 1918 р. – 1 травня.

14. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр. В 3 т. Т. 1. (березень 1917 р. – листопад 1918 р.) / Редколегія тому: І. П. Павлюк (кер. редкол. і авт. колективу), І. В. Дьомкін, П. В. Замковий. – К.: Вид-во політ. літератури України, 1967. – 474 с.

15. Енциклопедія історії України: в 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 1 : А – В. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл.

16. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр. В 3 т. Т. 2. (листопад 1918 р. – грудень 1919 р.) / Редколегія тому: Ю. Ю. Кондуфор (кер. редкол. і авт. колективу), П. П. Гудзенко, М. А. Рубач (зас. керів.), І. К. Рибалка. – К.: Вид-во політ. літератури України, 1968. – 424 с.

17. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. К., 1973. – 726 с.: фотоіл.

18. Радянська Волинь. – 1926. – 6 січня.

19. Пролетарська боротьба. – 1919. – 11 листопада.

20. Листок боротьби. – 1919 р. – 11 жовтня.

21. Шаповал Ю. І. Доля як історія. – К.: Генеза, 2006. – 448 с.: іл.

22. Пролетарська боротьба. – 1919. – 13 листопада.

23. Пролетарська боротьба. – 1919. – 6 листопада.

24. Пролетарська боротьба. – 1919. – 19 листопада.

25. Нариси історії Комуністичної партії України / Автори: В. І. Юрчук, Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк та ін. – К.: Вид-во політ. літератури України, 1977. – 763 с.

26. Пролетарська боротьба. – 1919. – 25 листопада.

27. Пролетарська боротьба. – 1919. – 6 грудня.

28. Костриця М. Ю., Кондратюк Р. Ю. Житомир: Підручна книга з краєзнавства. – Житомир: Косенко, 2006. – 464 с.: іл.
29. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
30. Гунчак Т. Україна ХХ століття. – К.: Дніпро, 2005. – 384 с.: фотоіл.
31. Нариси історії Київської обласної партійної організації. / Редкол: В. М. Дмитрук (голова), В. О. Бойченко, О. А. Бородін та ін. – К.: Вид-во політ. літератури України, 1967. – 652 с.
32. Політична історія України. ХХ ст. у 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938) / С. В. Кульчицький (кер.), Ю. І. Шаповал, В. А. Греченко та ін. – К.: Генеза, 2003. – 448 с.
33. Історія Української РСР у 8 т., 10 кн. Т 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941). К.: Наукова думка, 1977. – 544 с.: фотоіл.

Ковальчук И. В., Нати́кач. П. И. Жизнь и деятельность Александра Яковлевича Шумского в 1890-1924 годах – до его назначения на пост народного комиссара образования УССР.

В статье исследуется жизнь и деятельность О. Я. Шумского до его назначения на пост народного комиссара образования УССР. Раскрывается процесс становления политических взглядов и их эволюция в сторону национал-коммунизма, партийная и общественная деятельность в годы Украинской национальной революции, работа в государственных и дипломатических органах во время утверждения советской власти в Украине.

Kovalchuk I., Natykach P. Life and activity of Olexandr Yakovych Shumskyy in 1890-1924 – before he was appointed as a people's commissar of the education of the Ukr SSR.

This article deals with the life and the activity of O. Y. Shumskyy – before he was appointed as a people's commissar of the education of the Ukr SSR. The author discovers the process of the formation of his political views and their evolution

towards national-communism, his party – and social activity during the years of Ukrainian national revolution, his work in the state and diplomatic bodies during the of the confirmation of the Soviet power in Ukraine.